

ÜTOPYA VE GERÇEKLİK ARASINDA AFRİKA'DA BİRLİK ARAYIŞLARI: PAN-AFRİKANİZM

Dr. Serhat Orakçı

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Orakçı, Serhat. "Ütopya ve Gerçeklik Arasında Afrika'da Birlik Arayışları: Pan-Afrikanizm".
İNSAMER Rapor 138. Şubat 2021.

Araştırma 138

Giriş

Pan-Afrikanizm ya da diğer bir deyişle pan-Afrikacılık denen olgu, her şeyden önce bir bilinçlenmeye işaret ederek bazı somut hedefleri hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Başına "pan" gelen her şeyin ölçek değiştirmesi gibi, *pan-Afrikanizm* de ölçeği geniş mega bir tasavvurdur. Afrika çalışmaları alanında sıkça rastlanan bu tasavvur, bazılarında göre yadsınamaz bir gerçeklik, bazılarında göre ise ütopyik bir hayalden farksızdır; ancak ne var ki önceliği değişse de Afrika dendiğinde göz ardı edilemeyecek bir kavramdır. Anlaşılacağı üzere bu inceleme/araştırma raporu Karayipler'de ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkıp sonrasında Afrika kıtasında kabul gören pan-Afrikanizm düşüncesiyle ilgilidir. Somut olarak bir asırdan fazladır tartışılabilen bu kavram, günümüzde de önemini korumaktadır. Raporda öncelikle literatüre ve basına yansıyan olaylar ışığında pan-

Afrikanizm denen olgunun ne olduğu ve nasıl bir seyir izlediği incelenecek, sonrasında ise bu düşüncenin Afrika halklarının yaşamına pratik alanda nasıl etki ettiği, sınırları ve potansiyeli araştırılacaktır. Pan-Afrika düşüncesinin Afrika kıtasının şekillenmesinde nasıl bir rol oynadığı ve bundan sonrası için bir etkisinin olup olmayacağı merakı, bizi bu incelemeye yöneltirken; rapor boyunca ilgili literatür yardımıyla bu merakı gidermeye çalışacak bir zihin turu yapacağız.

Pan-Afrika Düşüncesinin Kökleri ve Dayandığı Esaslar

15. yüzyıldan sonra ırkçılığa dayalı bir sömürge modelinin küresel ölçekte vücut bulması, beraberinde sömürgecilik karşıtı duygu ve düşünceleri de ortaya çıkartan bir etki yapmıştır. Irkçılığın ve emperyalizmin bilimsel

İNSAMER
İHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

temellerinin atılmasının ardından sömürge milliyetçiliğinin ön evresinde, makro düzeyli bir tasavvur olarak pan-Afrikanizm ideolojisinin neşet ettiği görülmektedir. Köle ayaklanmaları sonrasında köleliğin tamamen yasaklaması akabinde özgürleşen bireylerin güvenli bir yurt arayışlarıyla birlikte şekillenen pan-Afrikanizm düşüncesinin aşağı yukarı pan-İslam ve pan-Slavizm gibi makro tasavvurların görüldüğü bir evrede belirginleşmeye başlaması da ilgi çekicidir. Emperyalist ırkçı sömürgeciliğin ontolojik saldırıları karşısında Müslümanlar kısmen pan-İslam'a, Rus dünyası pan-Slavizm'e sarılırken diasporada yaşayan Afrika kökenli insanlar da pan-Afrikanizm ipine sarılmışlardır.

Bukısa girişten de anlaşılacağı üzere, köleliğin son evresinde ortaya çıkan pan-Afrika düşüncesinin kökleri Afrika kıtasının dışına uzanmaktadır. *Britannica* pan-Afrikanizmi, ortak çıkarlara sahip Afrika kökenli insanları birleştirme fikri şeklinde tanımlamaktadır.¹ Kavram, *Africana Ansiklopedisi*'nde ise bütün Afrikalıların yer aldığı ve Afrika diasporasının dönüş yapabileceği tek bir Afrikalı devlet oluşturmayı amaçlayan siyasi bir proje; kültürel formda ise edebi ve sanatsal aktivitelerle Afrikalıların ve diasporanın bir araya getirilmesini hedefleyen çeşitli projeler bütününden müteşekkil bir doktrin olarak tanımlanmaktadır.² Ali Mazrui ise pan-Afrikanizmi sömürü ve ırkçılığın ortaya çıkarttığı bir tür renk bilinçlenmesi olarak değerlendirmektedir.³

Kölelik olgusuyla yakından ilgili olduğu için başlangıçta Kuzey Amerika, Batı Avrupa ve Karayipler'de kök salan ve olgunlaşan bu düşünce, zamanla sömürge altındaki Afrika kıtasında da aydın ve elitler tarafından benimsenmiştir. Zaman zaman "Afrika milliyetçiliği" ya da "siyahi milliyetçilik" ile harmanlanan pan-Afrikanizm terimi, her ne kadar bir kavram olarak ilk kez 1900 yılında kullanılsa da terimin düşünsel alanda 19. yüzyıl itibarıyla ete kemiğe bürünmeye başladığı bilinmektedir.

Esasında 19. yüzyıla damgasını vuran Avrupa milliyetçiliğinden etkilenen düşünce, köleliğin ilga edilmesi sonrasında Amerika kıtasında

sorun yaşayan siyahilerin kendilerine sığınacak güvenli bir yurt arayışı kaygısı doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Bu minvalde "ana yurt" Afrika ile özdeşleşme süreci başlarken pan-Afrikanizm ile birlikte "Afrika'ya Geri Dönüş" fikir ve projeleri de tartışılır olmuştur. Amerika'da yaşayan siyahiler kendiliklerinin bilincine varırken Afrikalı köklerini keşfeder ve önemser hâle gelmişler ve hatta bu bilinci siyasi, ekonomik ve kültürel alanlara taşımaya çalışmışlardır. Bu nedenle pan-Afrika düşüncesini Afrika kıtasından önce Batılı metropollerde yaşayan siyahiler arasında gelişim gösteren bir bilinç şekli olarak değerlendirmek yanlış sayılmaz.

Pan-Afrikanizm düşüncesi ortaya çıktığı ilk evrede ırksal ve bu ırka dayalı kültürel bir Afrika tanımlamasına yaslanmıştır. Bu nedenle de siyahiliğe yönelik renk bilinçlenmesine özel bir önem verilmiştir. "Beyaz adam" karşısında kendini tanıma ve kendinin farkına varma bilinci, benzer duygudaki insanlar (Siyah adam) arasında bir dayanışma ruhu ortaya çıkartmıştır. Bu bilinçlenme ve grup dayanışması da köle isyanlarıyla birlikte sömürgeciye karşı tavır alan liderlerin doğuşuna eşlik etmiştir. Bu noktada pan-Afrikanizmin ön evrelerinde, Haiti Devrimi ile özdeşleşen Toussaint l'Overture ve Amerika'da kölelik karşıtı duruşuyla tanınan Frederick Douglass gibi isimler rol oynamıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise, renk ve ırk odaklı bir pan-Negroizm projeksiyonu şeklinde gelişim gösteren pan-Afrikanizm düşüncesi, siyasi alanda bütün Afrikalıları tek bir devlet çatısı altında birleştirmeyi ve böylece Batı metropollerinde ırkçılık dolayısıyla dışlanan Afrika diasporasının bu kadim yurda geri dönüşünü amaçlayan siyasi bir tasavvur hâlini almıştır.⁴ Kurumsallaşma ve ekonomik güçten yoksun böylesi bir siyasi ütopyanın gerçeklik kazanabilmesi mümkün olmazken eğitilmiş liderlerin öne çıkmaya başlamasıyla Afrikalılık bilinci büyük bir sıçrama yapmıştır. Bu evrede aynı zamanda pan-Afrikanizm düşüncesinin temsil edildiği kurumsallaşma adına da adımlar atılmaya başlanmıştır. 1900 yılından itibaren pan-Afrika kongrelerinin yapılmasıyla Kuzey Amerika, Karayipler, Avrupa ve Afrika

kıtasından siyahi katılımcılar ilk kez bir araya gelme fırsatı bulmuştur. Bu etkileşim nedeniyle katılımcılar, her ne kadar farklı coğrafyalardan gelseler de aynı bio-coğrafi köklere ve ortak kadere bağlanmış görünmektedirler. Bu durum aynı zamanda katılımcı tarafların birbirlerinden etkilenmesi sonucunu da doğurmuştur.

20. yüzyılda daha çok coğrafi bir form kazanarak kıtasal hâle gelen pan-Afrikanizm düşüncesinin kültürel boyutu ise genellikle yazın ve sanat alanlarındaki projelerle Afrika kökenli insanları kıta içi ve dışında belirli bir bilinç etrafında bir araya toplamayı hedeflemiştir.⁵ Bu yüzyılda ortaya çıkan yeni nesil siyahi lider, yazar, sanatçı ve akademisyenler, aktivizmin yanında fikir ürünleri vererek hem siyah bilinci güçlü kılmaya hem de pan-Afrikanizm düşüncesinin altını doldurmaya çalışmışlardır. Özünde dayanışma, birlik, ortak kader, tek ırk, tek kültür gibi olgulara yaslanan pan-Afrikanizm düşüncesi, hem düşün alanında hem de politik arenada çeşitli savunucular bulmuştur.

Yukarıda özetlemiş olduğumuz zaman diliminde, başta Frederick Douglass, John Brown Russwurm, Martin R. Delany, Alexander Crummell ve Edward Wilmot Blyden olmak üzere Marcus Garvey, Booker T. Washington, Henry Sylvester Williams, James Africanus Horton, W.E.B. Du Bois, George Padmore gibi isimlerin pan-Afrikanizm düşüncesinin gelişiminde büyük fikrî katkıları olmuştur. Düşüncenin fikirsel gelişiminin yanında, savunucularının eylem alanındaki aktivizm boyutu da oldukça önemli isimler ortaya çıkartmıştır. Bu minvalde Amerikan Sivil Haklar Mücadelesi'nin ön saflarında savaşan Malcolm X, Rosa Parks, Harriet Tubman, Medgar Evers, Stokely Carmichael ve Martin Luther King gibi isimler ilk sayılması gerekenler arasındadır. Haile Selassie, Julius Nyerere, Ahmed Sekou Toure, Thomas Sankara, Kwame Nkrumah, Patrice Lumumba, Hastings Banda, Nelson Mandela, Steve Biko, Robert Mugabe ve Muammer Kaddafi gibi isimleri ise pan-Afrikanizmin siyasi ayağındaki Afrika kökenli isimler olarak zikretmek mümkündür.

Zikredilen bu isimlerin bazıları fikirleriyle bazıları da eylemleriyle Afrikalıların birliğine yönelik katkı sunarken bu vesileyle pan-Afrika düşüncesinin ete kemiğe bürünmesine yardımcı olmuşlardır. Bu incelemede bu isimleri tek tek ele almak mümkün olmasa da pan-Afrikanizm düşüncesinin gelişimindeki önemli dönüm noktalarına değinmek gerekmektedir.

Ana Yurt Afrika'ya Dönüş

Transatlantik köle ticaretiyle Amerika kıtasına ve Avrupa'ya taşınan ilk jenerasyondaki insanlar, kopartıldıkları ana yurtlarını zihinlerinde ve gönüllerinde yaşatsalar da daha sonraki jenerasyonların Afrika ile bağları giderek zayıflamıştır. İnsanların inançlarının ve isimlerinin değiştirilmesi kısmen Batılılık bahsetse de özünde Afrika ruhu unutulmaya yüz tutmuş, sadece bazı şarkı, dans, müzik ve ritüeller yoluyla kendini hatırlatır hâle gelmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren baş gösteren köle isyanları ve Batı'daki endüstrileşme sebebiyle köleliğe dair oluşan olumsuz tutum vesilesiyle kölelik karşıtı hareketler doğarken kölelikten kurtulan insanlar için pratik yönü zayıf birtakım girişimler de başlatılmıştır.

Bu girişimlerden ilki, Londra'da iş bulamadıkları için boş dolaşan ve dilencilik yapan Afrika kökenli eski kölelerin Sierra Leone'ye taşınması girişimidir. 1787 yılından sonra çeşitli kereler *Londra'nın Yoksul Siyahları ve Sierra Yerleşim Planı* adı altında 2.000 kadar özgürleşmiş Afrikalı, daha sonra İngiltere'nin kolonisine dönüşecek olan Sierra Leone'ye yerleştirilmiştir. Bu insanların getirilmesiyle de bugün Sierra Leone'nin başkenti olan Freetown ve bazı şehirler kurulmuştur. Ancak Londra'daki siyahileri baskı ve zorla geri döndürme girişimleri istendiği gibi sonuçlanmamış ve hem insanların bilinmez bir yolculuktan kaçınması hem de Sierra Leone'deki iklim ve yaşam şartlarına uyum sağlayamamaları, bu girişimleri yeni bir insani drama çevirmiştir.⁶

İngiltere'deki bu geri döndürme çabalarının bir benzeri de bir grup Amerikan Prebisteryen tarafından Liberya'da hayata geçirilmeye

çalışılmıştır. 1816 yılında kurulan *American Colonization Society*'nin (ACS) temel misyonu, Amerika'da yaşayan siyahileri Batı Afrika'ya göç etmeye teşvik etmek olmuştur. 1819 yılında Amerikan Kongresi, Başkan Monroe'nin ACS'ye Batı Afrika'da toprak alımı için 100.000 dolar vermesine müsaade etmiştir. Satın alınan topraklar 1822'de Liberya olarak adlandırılırken, ana yerleşim yeri de Monrovia (günümüzde Liberya'nın başkenti) olmuştur. ACS sponsorluğunda 12.000-20.000 arasında Amerikalı siyahi Liberya'ya yerleştirilmiş ancak zamanla bu girişime olan ilgi de giderek zayıflamıştır.⁷

Avrupa ve Amerika kıtasında köleliğin resmî olarak yasaklanmasının ardından sayıları milyonları bulan Afrikalı-köle kökenli siyahinin Batı toplumlarındaki yeri önemli bir sorunsal hâline gelmiştir. Bu insanlar ana yurtları Afrika'ya geri dönmeli midirler, yoksa içinde buldukları topluma entegre olarak var olmaya devam mı etmelidirler? Temelinde bu soru etrafında sorgulamalar şekillenirken, Batılı toplumlarda kurumsallaşmış ırkçılık ve linç kültürü, kölelikten kurtulan siyahilerin kâbusu hâline dönüşmüştür. Beyaz adamın dinî, kültürel ve düşünsel kodlarıyla şekillenen Batılı metropollerde, siyahilerin kendileri için güvenilir yaşam alanları oluşturması kolayca gerçekleşmezken; bunun için kültürel bir canlanma ve dışlı bir mücadele sergilenmesi gerekmiştir. Bu mücadelenin her safhasında da Afrika'ya geri dönme fikri daima canlılığını korumuştur.

Frantz Fanon, Afrikalı köklere yönelme ve bu köklere bağlanarak ontolojik bir zemin kurma çabasındaki insanların bu durumunu kültürel bir ana yatağa bağlanma gereksinimi olarak analiz etmektedir.⁸ Bu minvalde Afro-Amerikalıların bağlanmaya çalıştıkları yatak, Afrika kültürü ve medeniyetlerine yönelmiştir. Çok geçmeden Batı'da eğitim görmüş Afro-Amerikalı aydın ve akademisyenler Afrika tarihine, kültürüne yoğun ilgi göstermeye başlamış ve bilhassa sömürgecilik öncesi Afrika tarihi olmak üzere kölelik tarihini de içine alan eserler vermeye başlamışlardır.

Ayrılık mı, entegrasyon mu?

Kölelikle birlikte Amerika kıtasına taşınan Afrikalılara gelenek ve kültürleri unutturulurken esasında kim oldukları ve kökleri de unutturulmuştur. Beyazların dünyası onlar için tek gerçeklik hâline gelirken bu dünyada sadece düşük statüde yer edinebilmelerine izin verilmiş, hatta beyaz adama ne kadar benzerlerse toplumda o kadar kabul göreceklere algısına mahkûm edilmişlerdir. Ten rengi en büyük engel olarak görülürken daha açık tenli insanların üstün kabul edildikleri ırkçı tutum; devlet, toplum ve psikolojik sahada güçlü bir şekilde var olmaya devam etmiştir. Ne var ki bu işte bir terslik olduğu, insanların zihninde güden güne netlik kazanmaya başlamıştır.

19. yüzyılın ilk yarısında dünyaya gelen Edward Wilmot Blyden, pan-Afrikanizm kavramını icat etmemiş olsa da bu düşüncenin erken savunucularından biri olarak görülmektedir. Köleliğin, sömürgeciliğin ve onlara eşlik eden Hristiyanlığın siyahi halklar üzerindeki yıkıcı etkilerinin farkında olan Blyden, ısrarlı bir şekilde köklere dönüşü, insanların özgüven içinde kendi kültürlerine sahip çıkması fikrini savunarak pan-Afrikan bir bilinç geliştirmiştir. “Afrika Afrikalılarıdır” sloganının babası olan Blyden, Afrika medeniyetlerini siyahiler için yol gösterici olarak görürken önce ABD'den Liberya'ya, oradan da Sierra Leone'ye gitmiştir. Batı Afrika'da Nijerya'ya kadar varan seyahatler yapan Blyden'in sonraları Marcus Garvey, Cheik Anta Diop ve Kwame Nkrumah gibi şahsiyetler üzerinde ciddi fikirsel etkileri olmuştur.⁹

İrkçılığın doğurduğu acı, aşağılanma ve getirdiği kafa karışıklığı, pan-Afrikanizm düşüncesinin ilk dönemlerinde karşımıza çıkan iki farklı damarda gözlenmektedir. İçinde buldukları ırkçı topluma karşı aldıkları tavır nedeniyle birtakım ayrımların keskinleştiği bu kamplar, “ayrılıkçı” ya da “entegrasyonist” tavırlarıyla ayırt edilmektedir. Marcus Garvey ile özdeşleşen radikal tutumun yanında, Amerikan toplumu ile entegrasyonu önemseyen W.E.B. Du Bois'un liberal tutumu da kendine taraftar toplamıştır.

1887 Jamaika doğumlu Marcus Garvey, siyahi ırkın kendi ayakları üzerinde durabilmesini önemseyen ve genelde Garveyizm olarak da adlandırılan bir dizi adım atmıştır. Siyahilerin ekonomik durumlarını kendi sermaye birikimleri ile düzeltmelerini arzulayan Garvey, UNIA (*Universal Negro Improvement Association*) olarak bilinen örgütlenmeye giderken aynı zamanda ticari alanda gemi taşımacılığı yapmak üzere *Black Star Line* isimli bir şirket, okullar, fabrikalar ve *The Negro World* isimli medya şirketini kurmuştur. Biyografisinde bahsedildiği kadarıyla Malcolm X'in rahip olan babası Earl Little da UNIA'ya katılarak Garvey'in fikirlerinden esinlenen kilise vaazları vermiştir. Babasıyla beraber küçükliğinde UNIA'nın gizli ev toplantılarına katıldığından bahseden Malcolm X, bu toplantılarda askerî üniformalı Garvey resimlerinin hayranlıkla nasıl elden ele dolaştığından bahsetmektedir.¹⁰

Mussolini, Hitler ve Napolyon gibi kendi uluslarını yücelterek büyük güç hâline getirmeye çalışan liderlere hayranlık duyan Garvey, entegrasyondan ziyade ayrılıkçılığı ve kendi kendine yardım etmeyi önemseyerek Afro-Amerikalıların Afrika'ya geri dönüşünü savunmuştur.¹¹ Ortaya koyduğu fikirler doğrultusunda büyük bir örgütlenmeye giden Garvey'in UNIA'sı kısa sürede 5 milyondan fazla üyeye ve 43 ülkede 996 şubeye ulaşmıştır. 1920 yılında Uluslararası Dünya Zenci Halkları Kongresi düzenlenirken, bu şatafatlı kongrede "Etiyopya, Atalarımızın Toprağı" şarkısı marş olarak kabul edilmiştir.¹²

Siyahi halklar üzerinde küçümsenemez bir etkisi olan Garvey'in fikirlerinden Amerika'daki *Nation of Islam* ve Jamaika'daki *Rastafari* hareketleri de büyük oranda etkilenmiştir. FBI tarafından yakından takip edilen ve girişimleri pek çok kere sabote edilen Garvey, 1922'de beş yıl hapse mahkûm edilmiş, 1927'de mahkûmiyetinin bitmesinin ardından da Jamaika'ya sınır dışı edilmiştir.¹³ 1939 yılında gerçekleştirilmesi öngörülen Büyük Liberya Tasarısı ile 12 milyon Afro-Amerikalının ABD'den Liberya'ya taşınması tartışılırken, Garvey'in adı bir kez daha gündeme gelmiş

ancak bu tasarı Amerikan Kongresi'nin engeline takıldığı için gerçekleşmemiştir.

Pan-Afrikanizm denildiğinde Marcus Garvey'in yanında akla ilk gelen isim kuşkusuz William Edward Burghardt Du Bois'dir. Niagara Hareketi'ni örgütleyen ve bazı yayıncılık faaliyetlerinde bulunan W.E.B. Du Bois, Harvard Üniversitesi'nden doktora unvanı alan ilk Afro-Amerikalıdır. Du Bois ayrıca ABD'de sivil hak mücadelesinin sütunlarından biri olan *National Association for the Advancement of Colored People*'in (NAACP) da kurucuları arasındadır. Garvey'in radikal yaklaşımına karşın siyahilerin Amerikan toplumu ile uyumlu hâle getirilmesini önemseyen Du Bois, uzun süre siyahilerin beyaz dünya ile entegrasyonunu savunmaya devam etmiştir. Bu minvalde liberal bir çizgi takip eden Du Bois, Garvey'i Amerikan siyahileri için tehlikeli bulurken Garvey de onun için beyaz adamın ajanı şeklinde ağır ithamlarda bulunmuştur.¹⁴

İrk, ırkçılık ve sömürgecilik olgularına yoğun bir şekilde kafa yoran Du Bois, pan-Afrikanizm düşüncesinin ilk savunucusu olmasa da bu düşüncüyü entelektüel manada olgunlaştıran kişidir. Du Bois'e göre dünyadaki savaşların temelinde sömürge sistemi vardır. Bu nedenle ırkçı ön yargı ve sömürme ortadan kalkmadıkça bu savaşlar da devamlı tekrar edecektir.¹⁵ Orta sınıf bir geçmişe sahip olan W.E.B. Du Bois, ırkçı tutum karşısında mücadelenin tam ve eşit haklar için verilmesinden yana olmuş ve sosyal tabanlı akademik çalışmalar yürütmüştür. "Yetenekli Onuncu" fikrini ileri süren Du Bois, o dönemlerde Amerikan siyahilerinin yüksek eğitimden ziyade tarımsal ve mesleki eğitime yönlendirilmesini desteleyen Tuskegee Enstitüsü'nün kurucusu Booker T. Washington'a açıktan muhalefet etmiştir. Du Bois'in öngördüğü kurtuluş reçetesine göre, her 10 siyahiden 1'i kolej eğitimi için şans bulabilirken bu şans elde eden kişiler de kişisel arzu ve heveslerini bir kenara bırakarak eğitim ve becerilerini siyahi topluluğun kalkınması uğruna kullanmalıdır.¹⁶

Pan-Afrikanizm düşüncesinin kurucu babalarından biri olarak gösterilen W.E.B. Du Bois, kurtuluş reçetesini eğitilmiş Afro-Amerikalı

aydınların sırtına yüklerken bir yandan da 1. Dünya Savaşı sonrası önem kazanmaya başlayan pan-Afrika kongrelerinin gerçekleştirilmesinde kilit roller üstlenmiştir. Afro-Amerikalıların kaderi ile Afrika'nın kaderini aynı kurgu içinde gören Du Bois, her ikisinin kurtuluşu için eğitilmiş Afro-Amerikalı aydınların önemine vurgu yapmıştır. Henüz çocuk olarak gördüğü Afrika kıtasını sömürgecilikten Afro-Amerikalıların mücadelesinin kurtarabileceğini düşünen Du Bois, daha sonraki yıllarda bu konuda oldukça yanıldığını kabullenmek durumunda kalmıştır.¹⁷ Du Bois'in savunduğu bazı fikirler, özellikle Sovyetler Birliği ve Çin'e yaptığı ziyaretler sonrasında değişmeye başlamıştır.

Frantz Fanon'un değerlendirmesine göre ise, Amerikan siyahileri, kendi varoluş sorunlarının sömürgeciliğe maruz kalan Afrika'dan farklı olduğunun ayırdına yavaş yavaş varmışlardır. *"Chicagolu bir siyahla Nijerya ya da Tanzanyalı arasındaki tek ortak payda, hepsinin kendini beyaza göre tanımlamasıdır."* der Fanon.¹⁸ Afrika kıtasındaki ülkelerin bağımsızlık mücadelelerinin ivme kazanmaya başladığı 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde iyiden iyiye komünizme kayan Du Bois, fikir uyuşmazlığı nedeniyle NAACP'den dışlanmış ve dava arkadaşlarıyla yolunu ayırmıştır. Sovyetler tarafından Uluslararası Lenin Ödülü'ne layık görülen W.E.B. Du Bois, 1961 yılında Gana Devlet Başkanı Kwame Nkrumah'ın özel daveti üzerine Gana'ya yerleşerek Gana vatandaşlığı almıştır. Bu dönemde Nkrumah ile Du Bois arasında sıkı bir ilişki kurulmuştur. 1963 yılında Gana'nın başkenti Akra'da hayata veda eden Du Bois'in cenazesi Nkrumah'ın katılımıyla defnedilmiştir.¹⁹

Pan-Afrika Kongreleri

Pan-Afrika düşüncesinin olgunlaşması ve diri kalabilmesi büyük oranda pan-Afrika kongreleri sayesinde olmuştur. 20. yüzyılın ilk yıllarından itibaren düzenlenmeye başlanan bu kongreler, bu düşüncenin kurumsal temelini oluşturmuştur. Pan-Afrika kongrelerinin ilk öncüsü, 1900 yılında İngiltere'de ilk siyahi avukat olarak tanınan Henry Sylvester William'dır. 30 delegenin iştirakiyle Londra'da düzenlenen

kongreye her ne kadar sadece Kuzey Amerika, İngiltere ve Karayipler'den katılım olsa da Afrika'nın küresel siyasette tanınması, Afrika'yı tarih dışı ilan eden tezlere eleştiri ve beyaz Hristiyanlığın getirdiği tahribat, bu kongrede masaya yatırılmıştır. Bu vesileyle de "pan-Afrika" kavramı ilk kez tedavüle girmiştir.²⁰

Birinci Pan-Afrika Kongresi, çoğunluğu Amerika ve Avrupa'dan katılan 60 delegeyle 1919 yılında Paris'te, 1. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra W.E.B. Du Bois'in girişimleriyle düzenlenmiştir. İkinci kongre ise 1921 yılında Londra, Brüksel ve Paris'te yapılan oturumlarla gerçekleşmiştir. Üçüncü Pan-Afrika Kongresi ise 1923 yılında hem Londra'da hem de Lizbon'da toplanmıştır. 2. Dünya Savaşı'na kadar sosyalist ve Marksist kamplardan katılımcıların dikkat çektiği bu kongrelerdeki ana gündem maddesi, Batı metropollerinde karşılaşılan ırkçılık, siyahilerin Batı dünyasına entegrasyonu ve Afrika kıtasında gerçekleşen fiilî sömürgecilik olmuştur. Ancak ilerleyen yıllarda sosyalist ve Marksist çevrelerin de ırk ve renk konusunu sınıf sorununun bir parçası olarak gören bakış açılarının diğer beyazlardan farklı olmadığına anlaşılmasıyla bu eğilim azalmıştır. 1927 yılında düzenlenen dördüncü kongre, ilk kez Amerika kıtasında, New York'ta yapılmıştır. 208 delegenin katıldığı bu kongreye, İngiltere ve Fransa'nın uyguladığı seyahat yasaklamaları nedeniyle Afrika kıtasından katılım düşük olmuştur.²¹

Pan-Afrika kongrelerinin en önemlisi 2. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde İngiltere'nin Manchester şehrinde düzenlenen beşinci kongredir. Bu kongre ayrıca Afrika dışında düzenlenen kongrelerin de sonucusudur. Bu tarihten sonra düzenlenen kongreler Afrika topraklarında organize edilmiştir. Kehinde Andrews'e göre, daha çok Batı'da eğitim görmüş siyahi burjuva sınıf tarafından temsil edilen pan-Africanizm tasavvurunun akışı, beşinci kongreye birlikte değişmiştir. 1945 kongresini önemli kılan hususlardan biri kongrede görüşülen konularken diğeri de katılımcılarıdır. Bu kongreye Jomo Kenyatta, Kwame Nkrumah, Julius Nyeyere, Hastings Banda ve Obafemi

Awolowa gibi dekolonizasyon sürecinin genç Afrikalı liderleri katılmıştır. Bu kongreden sonra uzun bir süre toplanmayan pan-Afrika kongresi altıncı toplantısını 1974 yılında Tanzanya'nın Darüsselam şehrinde, bir sonrakinin 1994 yılında Uganda'nın Kampala şehrinde ve sonuncusunu da 2014 yılında Güney Afrika'nın Johannesburg şehrinde gerçekleştirmiştir.

Beşinci kongreye kadar pan-Afrika kongrelerinin iki önemli gündemi ırkçılık ve sömürgecilik olmuştur. Batı metropollerinde yaşayan siyahilerin karşılaştığı dışlanma ve ırkçı uygulamaların yanında, Afrika kıtasında yürürlükte olan sömürgecilik faaliyetleri, pan-Afrikanist düşünür ve aktivistlerin gündemini oluşturmuştur. Her iki durumda da siyahi halkların "haysiyeti (dignity)" anahtar motto hâline gelmiştir. 1960'lı yıllarda Afrika ülkelerinin bağımsızlık kazanmaya başlamasıyla pan-Afrikanist ajanda bu yeni ülkeler arasındaki ilişkiler ve Amerika'da yürütülen sivil haklar mücadelesi etrafında ivme kazanmıştır. 1963 yılında Afrika Birliği Örgütü'nün kurulmasıyla pan-Afrikanizm kurumsal bir kazanım elde ederken sivil hak mücadelesinde Malcolm X ve Marthin Luther King gibi isimler siyahi halkların sesi hâline gelmiştir.

Siyasi Bir Doktrin Olarak Pan-Afrikanizm ve Afrika'nın Birliği

Afrika kıtasının sömürgeciliğe maruz kaldığı yıllarda kıtanın bağımsızlığını temsil eden tek ülke olan Etiyopya'nın 1936 yılında İtalya tarafından işgal edilmesi, Afrika kökenli insanlar arasında bir dayanışma ruhu ortaya çıkartmıştır. Tüm siyahiler dünya genelinde bu faşist işgale tepki gösterirken, bu girişim bir nevi ırklar arası bir savaş olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle bazı Afrikalılar Etiyopya'nın savunması ve siyah onurunun korunması için cephe hattında savaşmak üzere gönüllü olmaktan çekinmemişlerdir. George Padmore tüm siyah erkek ve kadınların Etiyopya'ya maddi ve manevi destek vermesini bir görev olarak ilan ederken Garveyci topluluklar da Etiyopya'da İtalyan işgalini protesto eden gösteriler düzenlemişlerdir.

Gelişim seyrine bakıldığında pan-Afrikanizmi bir madalyon gibi düşünmek mümkündür. Bu madalyonun bir yüzü Karayipler ve Amerika kıtasındaki gelişmelerle diğer yüzü Etiyopya örneğinden de anlaşılacağı üzere Afrika'daki gelişmelerle ışımıştır. Pan-Afrikanizm kongrelerinin düzenlenmesi ve Amerika'daki pan-Afrikanist liderlerin Afrika ülkelerine ziyaretleri, Etiyopya işgalinin yarattığı şok ve çeşitli akademik, sanatsal ve edebi yayınların etkisiyle pan-Afrikanizm düşüncesi Afrika kıtasında da tanınan ve desteklenen bir düşünce hâline gelmiştir. Bu minvalde kıta içinde Gana'nın ilk başbakanı Kwame Nkrumah, ismi pan-Afrikanizm ile anılan en önemli siyasetçi olmuştur.

Afrika kıtasının siyasi birliğine önem veren ve sık sık tekrarladığı "Afrika birleşmeli!" sloganı ile ünlenen Nkrumah'ın formülasyonunda, kıtanın sahip olduğu potansiyelden maksimum düzeyde faydalanabilmesi için Afrika kökenli tüm insanların birlik olması ve Batı'nın her türlü etkisini azaltmaya çalışması en önemli koşullardır. Amerika'da kaldığı yıllarda Martin Luther King ve Malcolm X gibi liderlerin mücadelesinden etkilenen Nkrumah, Gana'ya döndüğünde İngiliz sömürge idaresinin bir numaralı muhalifi hâline gelmiştir. Birlik ve dayanışma mesajını ön plana çıkartarak Avrupa sömürgeciliğine karşı çıkan Nkrumah, tüm Afrika'nın bir çatı altında toplanmasını arzulamıştır. Onun siyaset çizgisini yeni sömürgeciliğe direniş ve pan-Afrikanizm savunuculuğu belirlemiştir.

Gana'nın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra, Akra'da Tüm-Afrika Halkları Konferansı'nı (AAPC) tertip eden Nkrumah, burada Afrikalı liderleri ve örgütleri bir araya getirmiştir. Konferansa o dönemde bağımsızlık kazanmış Sudan, Libya, Mısır, Tunus, Etiyopya, Gana ve Liberya katılmıştır. Cezayir Ulusal Kurtuluş Cephesi (FLN) adına Frantz Fanon'un da katılımcılar arasında olduğu konferansta, Fransızlarla savaşan Cezayir'e ve ırkçı apartheid rejimi ile savaşan Güney Afrika'daki mücadelelere destek verilmesi kararlaştırılmıştır. Bu konferanstan bir yıl sonra, bağımsız

durumdaki Gana, Gine ve Liberya, Bağımsız Afrika Devletleri anlaşmasını imzalamıştır.

Nkrumah'ın pan-Afrikan birleşme arzusuna Afrika liderlerinin tam destek verdiğini söylemek mümkün değildir. Benzer bir çizgide siyaset izleyen Kongo'nun bağımsızlık sembolü Patrice Lumumba'nın 1961 yılında Belçika, CIA ve Kongolu iş birlikçilerce infaz edilişi büyük bir talihsizlik olmuştur. Kıtadan çekilmeye hazırlanan Avrupa güçlerinin destek verdiği yapay sınırlara dayalı ülkesel milliyetçilikler ivme kazanırken pan-Afrikanist bir vizyona sahip görünen Julius Nyerere, bölgeselcilikten başlayan, federasyon tarzı adım adım bir birleşmeyi önclemiştir. Tanganyika ve Zanzibar'ın birleşmesini umut eden Nyerere, Afrikalı devletlerin ancak bu şekilde birleşebileceğine inanmıştır. Bu nedenle Nkrumah ve Nyerere arasındaki görüş ayrılığı giderek büyümüştür. İtalyan işgaline İngilizlerin desteği ile son veren Etiyopya İmparatoru Haile Selassie de bağımsızlık kazanan ve kazanacak Afrika devletlerinin otonomilerini korumasından yana tavr almıştır.

Yapılan pan-Afrika perspektifli tartışmalarda Afrika kıtasının yeni sömürgeciliğe yem olmaması için "Afrika Birleşik Devletleri" şeklinde örgütlenmesi tartışılmıştır. Bu fikrin ateşli savunucusu Kwame Nkrumah, milliyetçiliği ve bölgesel oluşumları bu kurguya tehdit olarak görmüştür. Benzer bir endişe ise böylesi bir mega projenin gerçekleştirilebilmesi için şartların uyumlu olup olmadığı ile alakalıdır. Pragmatist beklentiler doğrultusunda gerçek dışı algılanmaya sürüklenen pan-Afrika hayali, sonunda ülkesel milliyetçiliklere yenik düşmüştür. Afrikalı aydına düşen en acil görevin ulusal bilinç ve kültüre dayalı kendi ulusunu inşa etmek olduğunu savunan Frantz Fanon, bu durumu Yeryüzünün Lanetlileri eserinde şöyle özetlemektedir: "...Zenci-Afrikalı kültürü parçalandı, çünkü bu kültürü var etme işine girişen insanlar, her kültürün öncelikle ulusal olduğunu ve Richard Wright ya da Langston Hughes'u uyanık tutan sorunların Leopold Senghor ya da Jomo Kenyatta'nın karşılaşılabileceği sorunlardan temelde farklı olduğunu kavradılar."

Burada Fanon'un görüşü pan-Afrikan tasavvurdan uzaklaşma gibi görünse de Said Boumama'ya göre Fanon esasında pan-Afrika projesini ancak gerçek manada bağımsız olmuş ulusal yapıların üstlenebileceğini vurgulamayı yeğlemiş, bu minvalde devletleşme ve bağımsızlaşma olmadan kültürel bir özgürleşmenin de gerçekleşmeyeceğini savunmuştur.

1960'lı yıllara girilirken Afrika'nın birleşmesi ve uluslaşma ekseninde tartışmalar devam etmiştir. 1960 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da ikincisi düzenlenen AAPC sonrasında, Kazablanka Bloğu ve Monrovia Bloğu olarak bilinen iki blok ortaya çıkmıştır. Fas'ın Kazablanka şehrinde toplanan ilk blok, Mısır lideri Cemal Abdunnasır, Gana lideri Kwame Nkrumah ve Gine'den Sékou Touré öncülüğünde bir araya gelirken, bu liderler pan-Afrikanizm ekseninde güçlü birleşme mesajları vermiştir; lakin bu birliktelik kısa sürmüştür. Yine aynı dönemde Liberya'nın başkenti Monrovia'da bir araya gelen diğer grup, iş birliğini desteklerken federasyon ya da çok derinlikli entegrasyona karşı çıkmıştır. Buna rağmen her iki grubun katılımıyla 1963 yılında Afrika Birliği Örgütü'nün kurulmasına karar verilmiştir. Ne var ki diğer Afrikalı liderlerde de görülen bu pan-Afrikanist tutum, milliyetçiliğe yenik düşerek çeşitli yapay ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.

Nkrumah, 1963 yılında Addis Ababa'da Afrika Birliği Örgütü'nün kurulmasıyla sonuçlanan konferansta bile gerçek bir birleşmeden ümidini kesmemiştir. Bu minvalde bir yazı kaleme alan Nkrumah, gelişigüzel belirlenmiş sınırların emperyalist devletlerin manipülasyonlarına açık olduğunun altını çizerek, tüm Afrika'nın tek bir merkezden yönetilen bir ulusa dönüştürülüp birleşmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu minvalde 25 Mayıs 1963 tarihinde Afrika Birliği Örgütü'nün doğuşu pan-Afrikanizmin siyasal alandaki en somut başarısı olmuştur. Bu nedenle 25 Mayıs günü "Afrika Günü" olarak kurtlanmaya başlamıştır.

Bu bağlamda Afrika devletlerinin birleşmemelerinde, dış baskı ve

manipülasyonların etkisini de göz ardı etmemek gerekir. Zira siyasi olarak birleşmiş Afrika bloğunun kıtada yüksek etkiye sahip İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına ters düşeceği çok açıktır. Bu etkiyi kaybetmek istemeyen Fransa, apar topar Brazaville Bloğu'nu oluşturarak Afrika ve Malagasy Birliği'ni kurdurtmuştur. Fransa'nın eski sömürgelerinin bir araya geldiği bu oluşum, 1961'den 1985'e kadar devam etmiştir. İngiltere de bağımsızlaşan Afrika topraklarındaki etkisini 1931'den itibaren yürürlükte olan İngiliz Milletler Topluluğu üzerinden devam ettirebilme arayışına girmiştir.

Pan-Afrika düşüncesinin siyasi arenadaki en net yansıması, 1963 yılında kurulan Afrika Birliği Örgütü'dür. Afrika kıtasında özgürleşen devletlerin katılımıyla hayata geçirilen örgütün merkezi olarak da sömürgecilik tecrübesine maruz kalmamış ve köklü bir geçmişe sahip Etiyopya seçilmiştir. Etiyopya devletinin Ortodoks Hristiyanlık ile tarihten gelen organik bağlarının olması, bazı kesimlerin Afrika Birliği Örgütü'nü Hristiyan-Siyonist bir projenin Afrika ayağı olarak yorumlamasına sebep olsa da Afrika'yı küresel siyasette temsil eden örgüt, Libya Devlet Başkanı Muammer Kaddafi'nin etkisiyle Sirte Deklarasyonu'ndan sonra 2002 yılında Afrika Birliği adıyla yeniden yapılandırılmıştır.

Afrika Birliği'nin yasama, yürütme, yargı organlarının yanı sıra ekonomik ve askerî organları ve Afrika'nın Kalkınması için Yeni Ortaklık (NEPAD) gibi kalkınmaya yönelik programları bulunmaktadır. Birliğin dokuz organından biri de Pan-Afrika Parlamentosu'dur. 2004 yılında Etiyopya'nın başkenti Addis Ababa'da ilan edilen parlamento, Güney Afrika'nın Gauteng eyaletinde kalan Midrand'dadır. "Tek Afrika, tek ses" sloganını şiar edinen parlamentonun temel hedeflerinden biri, Afrika halklarının ve diasporadaki Afrikalıların sesi olmak, kıtasal dayanışmayı destekleyerek Afrika halklarının ortak kader hissini güçlendirmektir. Pan-Afrika Parlamentosu'nda 55 Afrika Birliği üyesi* devletten seçilmiş 265 temsilci yer almaktadır.

Afrika Birliği'ni daha ileri bir seviyeye taşımak isteyen Muammer Kaddafi, Libya'yı yönettiği yıllarda Afrika Birleşik Devletleri olarak isimlendirilen ve 1950'li yıllarda çok tartışılan bir projeyi yeniden gündeme getirmiştir. Amerika'daki eyalet sisteminin makro düzlemde tüm Afrika'ya uygulanması esasına dayalı bu model, ülkelerin kendi iç işlerinde özerk ama dış ilişkiler ve savunma alanlarında bir merkezden hareket etmelerini öngörmekteydi. Muammer Kaddafi'nin öldürülmesinden sonra bu modeli dile getiren çıkmasa da Avrupa Birliği'ni (AB) model alan ortak pazar anlayışına dayalı Afrika Kıtası Serbest Ticaret Bölgesi (AfCFTA), 2018 yılından itibaren uygulamaya geçirilebilmiştir. Afrika ülkelerinin kendi içlerinde gümrüksüz ticaretini teşvik eden model uyarınca, ilerleyen yıllarda serbest dolaşım, tek para birimi kullanımı ve tek pasaport gibi evrelerin de hayata geçirilmesi söz konusudur.

Sivil Hak Mücadelesi: Malcolm X, Marthin Luther King

Pan-Afrika ruhunu diri tutan gelişmelerden biri Afrika kıtasının dekolonizasyon sürecine girmesiyle ilgiliyken bir diğeri de hiç şüphesiz Amerika'da 1940'lı yıllarda iyiden iyiye ivme kazanan ve uzun zamandır yürütülen sivil haklar mücadelesidir. Yakın zamanda ABD'de patlak veren George Floyd olayını ve sonrasında gerçekleşen Black Lives Matter sokak protestolarını da Amerikan sivil haklar mücadelesinin yeni bir halkası olarak yorumlamak mümkündür. ABD'deki Afro-Amerikalı protesto hareketlerinde pan-Afrikalı bir damar daima kendini hissettirmektedir. 1960'lı yıllarda önemli liderlerle hız kazanan bu mücadele, aynı zamanda pan-Afrikalizmin birleşme ve dayanışma mottoları bağlamında da ele alınabilir.

Kölelik, ırkçılık ve sömürü gibi olgular modern dünyada son bulmuş gibi görünse de açtıkları derin yaralar hâlâ kapanabilmiş değildir. 2020 yılında yaşanan George Floyd protestoları esnasında protestocuların kölelik

* Fas'ın güneyinde bulunan bağımsızlık arayışındaki Batı Sahra, Afrika Birliği'nce üye kabul edilmektedir. Bu nedenle birliğin üye sayısı 55'tir. Batı Sahra'nın tanınması nedeniyle Fas, uzun süre Afrika Birliği dışında kalsa da 2017 yılında yeniden birliğe dâhil olmuştur.

ve sömürgecilikle ilişkili heykel ve sembolleri hedef almaları, göstericilerin zihin dünyasında bu olgularla hesaplaşma yaşadıklarını açıkça göstermiştir. Bu nedenle ırk merkezli saldırı ve dışlamalar, Amerika’da yaşayan siyahilerde zulme karşı tek ses olma ve grup içi dayanışma ruhunu teşvik ederken kitlelerin zihin dünyasında Afrika’yı yeniden hatırlatmaktadır.

Afro-Amerikalıların sivil hak mücadeleleri ırkçılığı temsil eden Jim Crow Yasalarının kaldırılması için verilen mücadeleden başlayarak günümüze kadar uzanmaktadır. Köleliğin resmen yasaklanmasının ardından 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan hak arayışı, Afro-Amerikalıların toplum içi statüleri ve ırkçılığa karşı tavır alışlarıyla ilgili olmuştur. Bu minvalde sivil haklar mücadelesi, özellikle 1950’li ve 1960’lı yıllarda Amerikan siyahilerinin karizmatik liderler etrafında seslerini dünyaya duyurmaya çalışması şeklinde cereyan etmiştir.

Garvey ve Du Bois’in yaşadığı ikilemler Malcolm X ve Martin Luther King gibi liderlerin ortaya çıktığı bir atmosferde yeniden kendini göstermiş, bu sefer de ırkçılığa karşı verilen mücadelenin içeriği ve tonu tartışma konusu olmuştur. Beyaz adamın zorbalığına karşı şiddet kullanımını nefsi müdafaa zeminine yaslayan Malcolm X’e karşı, şiddetin her türlüsüne karşı çıkan ve pasif bir direnişi destekleyen Martin Luther King yer almıştır. Netice itibarıyla beyaz ırkçı sistem bu ikilinin yaklaşım birleşmesine izin vermeyerek her iki lideri de kurban etmiştir. Bilindiği gibi Malcolm X 1965 yılında, Martin Luther King de 1968 yılında suikasta kurban gitmiştir.

Malcolm X’in biyografisini kaleme alan Alex Haley, ikili arasındaki gerilimi şöyle tarif etmektedir:

“King’e göre Malcolm X gibiler yüzünden Afro-Amerikalılar eziyet görmekteydi. Malcolm X’e göre ise suç hep siyahilere yıkılıyor, beyaz adama hiç laf edilmiyordu. King, Malcolm X’i radikal olmakla suçlarken Malcolm X de King’i fazla naif olmakla itham ediyordu. Afro-Amerikalılar

üzerinde etkisi büyük olan bu aktivist liderler, ABD yönetiminin taviz vermeye yanaşmadığı 1960’lı yıllarda kitleler üzerinde etkileyici vaazlar vermekteydi.”

Haley, Malcolm X’in kitleler üzerindeki etkileyici gücü sebebiyle pek çok kişinin onu ABD’de bir siyahi ayaklanma başlatabilecek tek kişi olarak gördüğünden ve onu sadece King’in durdurabileceğine dair bir inanç olduğundan bahsetmektedir. Ne var ki mücadelenin ilerleyen safhalarında bu ikilinin birbirleriyle ilgili görüşlerinde yumuşamalar olduğu, özellikle Malcolm X’in Ortadoğu ve Afrika’ya yaptığı ziyaretler sonrasında radikal fikirlerden uzaklaştığı görülmüştür.

Amerikan siyahilerinin orta ve üst sınıfına seslenen Marthin Luther King ile alt tabakadakilere seslenen Malcolm X, ABD’de yürürlükte olan ırkçı sisteme gerçek manada tehdit oluşturabilecek liderlerdi. Siyahileri motive etme ve mobilize etme noktasında birbirinden yetenekli bu iki hatip için Alex Haley New York Times gazetesinden şu satırları aktarmaktadır:

“Dr. Martin Luther King orta ve üst tabakaya mensup zencilerin devlete itaat etmelerini sağlayabilir belki ama alt tabakaya mensup zencilerin başkaldırmalarını önleyebilecek tek adam varsa o da Malcolm X’tir. Zenciler Dr. King’i ve Malcom X’i sayıyorlar; çünkü bu iki liderin zencileri asla satmayacağını biliyorlar. Malcolm X’i ayartmak mümkün değil; zenciler bunun farkındalar ve zaten bu yüzden ona saygı duyuyorlar.”

Malcolm X, 1965 yılında verdiği bir konferans esnasında eşi, çocukları ve 400 kadar izleyicinin gözleri önünde acımasızca katledilmiştir. Bundan üç yıl sonra, 1968’de, Martin Luther King’in akıbeti de aynı olmuştur. ABD’deki bu iki siyahi önderin kitlelerin önünde -Garvey ve Du Bois ayrışmasına benzer şekilde- birleşmemesi gibi, Afrika kıtasında da Kwame Nkruma ve Julius Nyerere gibi yeni Afrikalı liderler de birleşmemiştir.

Afro-Ekonomik Güç ve Afrika Kıtası Serbest Ticaret Bölgesi

Malcolm X yaptığı etkileyici konuşmalardan birinde “Size kendinizden nefret etmeyi kim öğretti?” diye soruyordu yüksek sesle. Batı’da yaşanan ırk sorununun bir de ekonomik yönü vardı. Yapay olarak yaratılan renk sorunundan ekonomik çıkar elde etmeye çalışan şirketler, bu işi devasa bir sektöre dönüştürmeyi başararak daha parlak, daha açık ten vaatleriyle büyük maddi vurgunlar yapıyorlardı. Bu sektörün kurbanları çeşitli hap, krem ve ameliyatlara hayatlarını riske ederken, bazılarının sonu -Michael Jackson gibi- ölüm olmuştur. Özellikle kansere yol açan cilt beyazlatıcı ürünlerin çok sayıda insanın sağlığını riske attığı belirtilmektedir.

1950’li yıllarda bir tür “lactification” olarak adlandırdığı renk açma tutkusunu hakkında konuşan Frantz Fanon, laboratuvarların gayretli bir biçimde derinin siyahlığını giderecek bir serum bulmak için uğraş verdiğini zikrederken, “Böylece bu serum, siyahilerin beyazlaşmasını sağlayarak onları lanetli bedenlerinin o kapkara yükünden kurtaracaktı.” demektedir. Renk konusundaki ırkçı takıntılar devam ederken, siyahi bilinçlenmenin bir uzantısı olarak 1960’lı yıllarda “Siyah güzeldir!” gibi sosyokültürel bir hareketin ortaya çıkması ve insanları renkleriyle barışık bir hayat sürmeye davet etmesi, son derece çarpıcı olmuştur. Artık saç düzleştirmeye ya da ten beyazlatmaya ihtiyaç yoktur ve Afro renk seçimlerinin ve tasarımlarının ön planda olduğu yeni moda ve sanat akımları doğmaktadır.

Renk bilinçlenmesinin siyahi toplumlar üzerinde yol açtığı etkilerden biri, bu tavrın tüketim kültürüne de yansıtılması arayışıdır. Özellikle kozmetik sektörünü ilgilendiren bu tavır alış, siyahi mücadeleye saygı duymayan ve renkçiliği bir dezavantaja dönüştürerek maddi çıkar sağlamaya çalışan ve ırkçı tutum sergileyen şirketlere yönelmektedir. Kozmetik şirketlerinin cilt beyazlaması vadedilen ürünlerine duyulan tepkiler artarken, siyahi sermayenin güçlendirilmesi ya da en azından siyahi bilinçlenme idealleriyle çelişmeyen şirketlerden

alışveriş yapma tutumunun geliştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle ABD’de yaşayan siyahilerin bu yöndeki arayışları “Siyahi Wall Street” ve “Siyah Güç” gibi olguların doğmasına sebep olmuştur.

Bu tutumun yaygınlık kazandığı henüz söylenemese de bu yönde mikro çabaların olduğunu belirtmek gerekmektedir. Esasında bu küresel şirketlere yönelik tavır alış, sadece Afrika kökenli insanları değil tüm tüketici kitlesini ilgilendirmektedir. Kusurmuş gibi gösterilen yaşlılık, esmerlik, vücut çilleri, kellik gibi olgular üzerinden milyarlarca dolar kâr elde eden devasa bir estetik ve güzelleşme sektörü, insanları sömürmektedir. İnsanların ten renkleriyle, vücut özellikleriyle barışık hâlde yaşamalarını sağlamak yerine, bu özellikleri yapay müdahalelerle manipüle etme stratejisi, şirketlere milyarlarca dolarlık kazanç sağlamaktadır.

Bu ekonomik bilinçlenme doğrultusunda, pan-Afrikanizm düşüncesinin siyasi ve kültürel ayakları yanında, son yıllarda bu tasavvurun ekonomik boyutunun da önem kazandığı görülmektedir. Ekonomik gücü olmayan bir yapının küresel siyasette kendine yer bulamayacağı gerçeğinden hareketle Afrika ülkeleri kendi aralarında ticareti kolaylaştırmak ve arttırmak için bir dizi adım atmıştır. 1964 yılında Sudan’ın başkenti Hartum’da Afrika Kalkınma Bankası’nın kurulması kararlaştırılırken 1980’li yıllardan itibaren belirginlik kazanmaya başlayan bu tutum, Afrika devletlerini ortak yatırım ve kalkınma programları oluşturmaya itmiştir.

Bugün pan-Afrika ruhunu diri tutan girişimlerden en önemlisi, Afrika kıtasında ortak pazara evrilmesi beklenen AfCFTA’nın hayata geçirilmesidir. 2008 yılından itibaren gündeme gelen, 2018 yılında imza süreci başlayan ve Afrika ülkelerinin kendi aralarında düşük gümrüklerle ticaret yapmasını öngören AfCFTA’nın daha ileriki yıllarda AB tarzı serbest dolaşım ve ortak para kullanımını da kapsamı hedeflenmektedir. Afrika ülkelerinin çok büyük çoğunluğunca imzalanan ve 2021’de fiilen

başlayan AfCFTA, makro düzeyde kıtasal bir iş birliği anlaşmasıdır. Pan-Afrikanizm ruhunu yansıtan AfCFTA'nın geri planında, Afrika kıtasını küremizdeki en büyük ortak pazara dönüştürme hayali yatmaktadır. 1,3 milyarlık bir nüfusu ve 54 ülkeyi kapsayacak olan bu ortak pazarla birlikte, orta vadede 30 milyon insanın aşırı yoksulluktan, 68 milyon insanın da yoksulluktan kurtulması beklenmektedir.

Bu gelişmeyi tamamlayıcı mahiyette, Afrikalıların mobilizasyonunu arttıracak bazı düzenlemelere giden Ruanda ve Etiyopya gibi ülkeler, tüm Afrika vatandaşlarının kapıda vize almasını sağlayan örnek olabilecek adımlar atmıştır. Her ne kadar ekonomik alanın dışında kalsa da çatışma ortamlarının doğurduğu mülteci krizlerinde yapıcı bir rol üstlenerek (Uganda gibi) komşularına yönelik açık kapı politikası izleyen ülkeler de pan-Afrikanizmin pratik alanda bazı uygulamalarını sergilemektedirler.

Ütopya ve Gerçeklik Arasında Pan-Afrikanizm

Pan-Afrika yazınında dikkat çeken ana temada sömürgecilik, emperyalizm, kölelik, ırkçılık ve dışlanmanın getirdiği acı, zulüm ve aşağılanma karşısında dayanışma, birleşme, ortak bir kaderi paylaşma, özgürleşme ve ortak kültürel köklere yaslanma arzusu vardır. Bu nedenle pan-Afrikanizm düşüncesi toparlayıcı bir güç gibi görünmektedir. Ancak bu düşüncenin nasıl ele alındığı ve tanımlandığı da önemlidir. Bu düşüncenin ilk evrelerindeki gibi sadece ırk ve renk üzerinden bir tanımlamaya gidildiğinde bu, pan-Afrika düşüncesinin potansiyelini budamak anlamına gelmektedir. Öte yandan bir bütün olarak Afrika ele alınıp buradan hareket edildiğinde, çok daha geniş bir hareket zemini doğmaktadır. Bu minvalde pan-Afrikanizmin nasıl tanımlandığıyla ilgili Ali Mazrui'nin değindiği ayrımlar dikkat çekicidir. Bu tasavvurun sömürü baskısı altında ortak renk bilinçlenmesi şeklinde ortaya çıktığını söyleyen Mazrui, pan-Afrikanizmi ırk bilinçlenmesinin ön planda olduğu Sahra-altı pan-Afrikanizmi, kuzeydeki Arap ülkeleriyle ortak kader

anlayışına sahip Trans-Sahra pan-Afrikanizmi ve Afrika dışındaki diaspora ve akraba toplulukları da kapsayan Transatlantik pan-Afrikanizmi şeklinde üç sınıfa ayırmaktadır. Bu ayırım dikkate alındığında ilki, Afrika kıtasındaki Mısır, Cezayir, Sudan gibi Arap ve Araplaşmış ülkeleri dışlarken ikincisi, tüm Afrika kıtasını içine almaktadır. Hâliyle pan-Afrikanizmin en geniş etki alanı Afrika diasporasını da kapsayan üçüncü yani Transatlantik pan-Afrikanizm tanımıyla ortaya çıkmaktadır.

Pan-Afrika düşüncesi, varlığını zaman zaman güçlü bir şekilde zaman zaman da belli belirsiz sürdürmektedir. Bu düşüncenin kurucu babalarından biri sayılan W.E.B. Du Bois'in ölümünden sonra meydana gelen gelişmeler, pan-Afrikanizm fikrinin farklı formlara bürünerek yaşamaya devam ettiğini göstermiştir. Yukarıda zikrettiğimiz AfCFTA birçok yönüyle pan-Afrikan bir tasavvurdur. Batılı metropollerde devam eden ırkçılık karşısında destek arayışı zaman zaman bir şekilde pan-Afrikanizm düşüncesini zihinlerde tekrar canlandırmaktadır. Bu minvalde Mazrui, pan-Afrika düşüncesinin özgürleştirici ve entegrasyon yönleri arasında bir ayırım yapmaktadır. Ona göre pan-Afrikanizmin siyasi ve ekonomik entegrasyon işlevi, özgürleştirici işlevine göre daha geride kalmıştır.

George Floyd olayı sonrasında pan-Afrikacı ruhun bir kez daha canlandığı, çeşitli şekillerde görülebilmektedir. İlk olarak ABD'deki sokak protestolarının hemen akabinde başka Batılı şehirlerde de protestolar görülmüş ve protestocular benzer şekilde buralarda da sömürgeciliği ve köleciliği hatırlatan tarihî heykelleri yıkmaya yönelik eylemler gerçekleştirmiştir. Oluşan duygu seli sadece bununla da sınırlı kalmamıştır. George Floyd'un öldürülmesinin başta Güney Afrika ve Nijerya olmak üzere Afrika kıtasında da çeşitli yansımaları olmuş, buralarda da Afro-Amerikalılara destek protestoları düzenlenmiştir. Karanlık köle geçmişini hatırlatan sembollere yönelik saldırılar yaygınlık kazanırken, Afrika kıtasında kolonyal dönemden kalma bazı isimlendirmeler de değiştirilmiştir. Örneğin Senegal'de kölelerin

toplansak Yeni Dünya'ya taşındığı Gorée Adası'ndaki Avrupa Meydanı'na, Özgürlük ve İnsanlık Onuru Meydanı adı verilmiştir.

Bu noktada akla pan-Afrikanizm Afrika kıtasının toparlanmasında ve kıtanın geleceğinde nasıl bir rol oynayabilir şeklinde bir soru da gelmektedir. Özellikle Covid-19 sonrasında dünyanın yeniden kurgulanmaya başladığı göz önünde bulundurulduğunda, pan-Afrikanizm ve dünya düzeni bağlantısı ilgi çekmektedir. Pan-Afrika bilinci ve ruhu, Afrikalıları daha geniş birleşmeler yönünde yeterince ikna edebilir mi? Bu incelemeden de anlaşılacağı üzere meselenin özü, Afrika'nın ve Afrikalıların düzen/sistem içindeki yeriyle ilgilidir. Bunun mevcut düzen içinde çok adil şartlarda gerçekleşmediği ise yeterince açıktır. Bu nedenle Afrika devletleri ve Afrikalıları zaman zaman marjinal uçlara kayan büyük savrulmalar yaşamıştır. Ne var ki Covid-19 sürecinin ülkeleri kendi kabuğuna çekilmeye zorladığı ve milliyetçi duyguların yükselişe geçtiği bir ortamda, kıtasal bir projenin ne kadar ileri götürülebileceği ya da Afrika'nın ihtiyaçlarına nasıl cevap verebileceği, bir muamma olarak durmaktadır. Ancak madalyonun diğer yüzüne bakıldığında pek çok Afrikalı akademisyen ve entelektüelin ortak görüşü, böylesi büyük zorluklar karşısında kıtasal bir iş birliğinin sorunların çözümünde en etkin yöntem olacağıdır.

Afrika kıtasında yer alan pek çok mikro milliyetçi etnik sorun ve siyasi oluşum arasındaki ihtilaf düşünüldüğünde, pan-Afrikanizm her ne kadar ütopyik gibi görünse de, her şeyden önce Afrika

kökenli bireyin daha geniş bir coğrafyayla organik bir bağ kurmasına aracılık yapması bakımından bir sıçrama olanağı doğurabilecek ve böylelikle Afrika'ya ve Afrikalıya ivme kazandırabilecek bir düşüncedir. Bu özellik Afrika kökenli insanların potansiyelini zenginleştirilmesi ve davalarında kendilerini yalnız hissetmeden sorunlarla yüzleşebilmeleri bakımından önemlidir. Bu bağ sayesinde Afrika kökenli birey, Afrika kıtasının yanında Karayipler, Amerika kıtası, Avrupa, Ortadoğu ve Asya'daki Afro-diasporalarla ortak kadere ve kültüre dayanan bir bağ kurabilir. Bu durumu aşağıdaki örnek çok güzel özetlemektedir.

Kenyalı yazar Ngugi wa Thiong'o, 1974 yılında Kenya'nın başkenti Nairobi'de düzenlenen Kenya Okullarında Afrika Edebiyatı Öğretimi konulu bir konferanstan bahseder ve konferans katılımcılarının aldıkları kararlara bakarak katılımcıların Afrika'yı bölünmez bir bütün olarak gördüklerine dikkat çeker. Katılımcılar, Afrika'nın Sahra-altı ve Kuzey Afrika olarak bölünmesine karşıdırlar ve Kenyalı çocukların kuzey, güney, doğu ve batı Afrika edebiyatı eğitimine tabi olmasını isterler. Hatta Kenyalı çocukların sadece Afrika kıtası ile sınırlı kalmayarak Batı Hint Adaları ve Afro-Amerika yazını ile de tarihsel bağlarını edebiyat üzerinden yeniden kumaları konusunda görüş birliği içindedirler. Yazarın buradan çıkarttığı sonuç, pan-Afrika bilincinin güçlülüğüdür. Gerçekten de 120 yıllık serencam göz önünde bulundurulduğunda Thiong'o'ya katılmamak mümkün değildir.

Sonnotlar

- ¹ Peter Kuryla, "Pan-Afrikanizm", *Britannica*, <https://www.britannica.com/topic/Pan-Africanism>
- ² Kwame Anthony Appiah, "Pan-Africanism", *Africana*, (Ed. Kwame Anthony Appiah & Henry Louis Gates), New York: Basic Civitas Books, 1999, s. 1484.
- ³ Ali A. Mazrui, "Africa Between Nationalism and Nationhood: A political Survey", *Journal of Black Studies*, 13/1, 1982, s. 24.
- ⁴ Appiah, agm., s. 1484.
- ⁵ agm.
- ⁶ Leyla Keough, "London's Black Poor and the Sierra Leone Settlement Plan", *Africana*, (Ed. Kwame Anthony Appiah & Henry Louis Gates), New York: Basic Civitas Books, 1999, s. 1196.
- ⁷ Alonford James Robinson, "American Colonization Society", *Africana*, (Ed. Kwame Anthony Appiah & Henry Louis Gates), New York: Basic Civitas Books, 1999, s. 79.
- ⁸ Frantz Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, (Çev. Şen Süer), 3. Baskı, İstanbul: Versus, 2014, s. 210.
- ⁹ Lisa Clayton Robinson, "Edward Wilmot Blyden", *Africana*, (Ed. Kwame Anthony Appiah & Henry Louis Gates), New York: Basic Civitas Books, 1999, s. 275.
- ¹⁰ Alex Haley, *Malcolm X*, (Çev. Yaşar Kaplan), 6. Baskı, İstanbul: İnsan Yayınları, 2003, s. 101, 108.
- ¹¹ Forgot Kini-Yen Kinni, *Pan-Afrikanizm: Political Philosophy and Socio-Economic Anthropology for African Liberation and Governance*, Cilt 1, Cameroon: Langaa PRCIG, 2015, s. 148-150.
- ¹² Horace Campbell, *Rasta ve Direniş*, (Çev. Irmak Ertuna-Howison), Ankara: Dipnot Yayınları, 2014, s. 94-102.
- ¹³ Biography, "Marcus Garvey", <https://www.biography.com/activist/marcus-garvey>
- ¹⁴ agm.
- ¹⁵ Daniel Walden, "Dubois' Pan-Africanism, a Reconsideration", *Negro American Literature Forum*, 8/4, 1974, s. 260.
- ¹⁶ Biography, "W.E.B. Du Bois", <https://www.biography.com/activist/web-du-bois>
- ¹⁷ Kehinde Andrews, "Beyond Pan-Africanizm: Garveyism, Malcolm X and the end of the colonial nation state", *Third World Quarterly*, 38:11, 2017, s. 2504.
- ¹⁸ Fanon, s. 210.
- ¹⁹ NAACP, "NAACP History: W.E.B. DUBOIS", <https://www.naacp.org/naacp-history-w-e-b-dubois/>
- ²⁰ Kinni, s. 180.
- ²¹ age., s. 197.
- ²² Andrews, agm., s. 2505.
- ²³ Frantz Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maskeler*, (Çev. Mustafa Haksöz), Sosyalist Yayınları: İstanbul, s. 160.
- ²⁴ Campbell, s. 117-108.
- ²⁵ Said Boumama, *Afrika Devriminin Figürleri*, (Çev. Şule Ünsaldı), Ankara: Nota Bene, 2016, s. 178.
- ²⁶ Issa G. Shivji, *Pan-Africanism or Pragmatism?*, Dar es Selam: Mkuni Na Nyota, 2008, s. 238.
- ²⁷ Fanon, *Yeryüzünün Lanetlileri*, s. 211, 240-241.
- ²⁸ Boumama, s. 157-159.
- ²⁹ age., s. 185.
- ³⁰ "Pan African Parliament", <http://www.panafricanparliament.org/index.php/background>
- ³¹ Haley, s. 21-22.
- ³² age., s. 50.
- ³³ Fanon, *Siyah Deri Beyaz Maskeler*, s. 50, 107.
- ³⁴ WB, "The African Continental Free Trade Area Economic and Distributional Effects", New York: World Bank Group, 2020, s. 5.
- ³⁵ Mazrui, agm., s. 24-25.
- ³⁶ agm., 28.
- ³⁷ Alaattin Doğru, "Senegal'de Goree Adası'ndaki Avrupa Meydanı'nın adı değiştiriliyor", *Anadolu Ajansı*, 28.06.2020, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/senegalde-goree-adasindaki-avrupa-meydaninin-adi-degistiriliyor/1892737>
- ³⁸ Ngugi wa Thiong'o, *Zihni Sömürge'den Azad*, (Çev. Şebnem Nantu), Ankara: Hece Yayınları, 2017, s. 157-159.